

УДК: 373.3.091.2:616.89-008.434

DOI 10.32626/2413-2578.2019-14.101-114

Л.С. Журавльова
zuravlovalarisa@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЛОГОПЕДИЧНОГО СКРИНІНГУ В РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Відомості про автора : Журавльова Лариса Станіславівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна, zuravlovalarisa@gmail.com

Contact : Profesor Zhuravlova Larysa, PhD, Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University, Associate Professor of the Department of Social work, Social Pedagogics and Preschool Education, Melitopol, Ukraine. E-mail: zuravlovalarisa@gmail.com

Відомості про наявність друкованих статей: Журавльова Л. С. Аналіз нормативно-правового забезпечення щодо здійснення логопедичної діяльності в умовах початкової школи. *Актуальні питання корекційної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 11. 2018. С. 111–121.; Журавльова Л. С. Нейропсихологічне обстеження як складова комплексної діагностики мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 19 «Корекційна педагогіка та психологія»*. 2017. Вип. 33. С. 16–22.

Журавльова Л. С. Теоретико-методичні основи застосування логопедичного скринінгу в роботі з молодшими школярами. У статті презентовано теоретико-методичні основи застосування логопедичного скринінгу. Зазначено, що скринінгову методику розроблено в контексті сучасної методології наукових досліджень, зокрема концепту логопедичної тераностіки, запропонованого В. Тищенком. Автор статті розглядає скринінгову методику як стратегію організації логокорекційної роботи, що здатна забезпечити вчасне розпізнавання мовленнєвих порушень у дітей молодшого шкільного віку. Використання логопедичного скринінгу допоможе логопедові й учителю початкових класів отримати достатньо повне уявлення про стан і рівень розвитку базових передумов формування письма, з'ясувати дані про розвиток зорово-моторної та слухо-моторної координації, сформованості фонематичних процесів, графомоторних навичок, розвиток іконічного мислення, процесів саморегуляції, самооцінки дітей, а також визначити

стан працездатності, стомлюваності та інших психофізіологічних складників їхньої психічної діяльності. Наголошено, що логопедичний скринінг можна застосовувати одночасно і для діагностики, і для корекційно-розвивальної роботи, що відповідає загальній ідеї тераностики. Зазначена методика допомагає не лише визначити актуальний рівень сформованості процесу письма, характер труднощів формування навичок письма, місце порушення в загальній послідовній схемі розвитку, а й намітити корекційний маршрут.

Ключові слова: логопедичний скринінг, порушення мовленнєвого розвитку, формування письма, діагностика, корекція.

Журавлєва Л. С. Теоретико-методические основы применения логопедического скрининга в работе с младшими школьниками. В статье представлены теоретико-методические основы применения логопедического скрининга. Отмечено, что скрининговая методика разработана в контексте современной методологии научных исследований, в частности концепта логопедической тераностики, предложенного В. Тищенко. Автор статьи рассматривает скрининговую методику как стратегию организации логокоррекционной работы, которая способна обеспечить своевременное распознавание речевых нарушений у детей младшего школьного возраста. Использование логопедического скрининга поможет логопеду и учителю начальных классов получить достаточно полное представление о состоянии и уровне развития базовых предпосылок формирования письма, выяснить данные о развитии зрительно-моторной и слухо-моторной координации, о сформированности фонематических процессов, графомоторных навыков, о развитии иконического мышления, процессов саморегуляции и самооценки детей, а также определить состояние работоспособности, утомляемости и других психофизиологических составляющих их психической деятельности. Отмечено, что логопедический скрининг можно применять одновременно и для диагностики, и для коррекционно-развивающей работы, что соответствует общей идее тераностики. Указанная методика помогает не только определить актуальный уровень сформированности процесса письма, характер трудностей формирования навыков письма, место нарушения в общей последовательной схеме развития, но и наметить коррекционный маршрут.

Ключевые слова: логопедический скрининг, нарушения речевого развития, формирование письма, диагностика, коррекция.

Zhuravlova L. S. Theoretical and methodological foundations for the use of logopedic screening in the work with primary schoolchildren. The article presents the theoretical and methodological foundations for the use of logopedic screening. It is noted that screening technique was developed in the context of the modern methodology of scientific research – the concept of logopedic theranostics, proposed by V. Tyshchenko. The author considers the

screening technique to be a strategy in organizing the logopedic-correctional work. It is emphasized that logopedic screening provides early diagnostic recognition of speech disorders of children of junior school age. Its use will help the speech therapist and primary school teacher to get a fairly complete picture of the state and level of the development of basic preconditions for the writing skills formation, to find out the data on the development of visual-motor and auditory-motor coordination, the level of phonemic processes and graph-motor skills formation. It also helps to identify the degree of development of iconic thinking, self-regulation processes, and children's self-esteem. This method helps to recognize the capacity for work, level of fatigue and other psycho-physiological components of children's mental activity. It is emphasized that logopedic screening, which reflects the basic idea of theranostics, will be simultaneously used for both diagnostics and correction-development work. This method allows experts to identify not only the actual level of the writing processes development, but also the nature of the difficulties children experience while writing. This technique is also aimed at the identification of the place of disorder in the general consistent framework of the development. As a result, it will give the experts an opportunity to figure out a correction route. The author reveals the methodological principles, which provide the background for this method: ontogenetic, psycholinguistic, neuropsychological and neurolinguistic. It is noted that the development of logopedic screening is based on the works of O. Yekzhanova, O. Kornev, O. Luria, L. Tsvetkova.

Key words: logopedic screening, speech development disorder, development of writing skills, diagnostics, correction.

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток учнів молодшого шкільного віку – одне з ключових завдань сучасної початкової школи. Його актуальність визначена соціальною значущістю проблематики, що зумовлює важливість формування комунікативної компетенції в молодших школярів, яка передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності та культурою мовлення й створює фундамент для освіти протягом усього життя.

Сучасна логопедична практика свідчить про велику різноманітність механізмів порушення формування навичок письма дітей і висуває певні вимоги до розширення діагностичного інструментарію, методик профілактичного та корекційного впливу.

Розуміння процесу засвоєння структури рідної мови дітьми молодшого шкільного віку, що мають труднощі у формуванні навичок письма, спонукає логопеда до пошуку найбільш раціональних та ефективних шляхів діагностики та корекції мовленнєвого розвитку таких дітей.

Основним завданням діагностики є визначення заходів, спрямованих на налагодження роботи всіх складників системи

та способів їх реалізації. Зауважимо, що завдання діагностики тісно переплітаються з прогнозом та аналізом походження проблеми, оскільки дослідження процесу розвитку об'єкта дає змогу краще усвідомити його нинішній стан. Загалом діагностика є вихідним пунктом прогнозу, адже без чіткої та достовірної констатації сформованого положення неможливо оцінити альтернативи розвитку об'єкта. Саме тому проведення діагностичних досліджень є вкрай необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні про важливість вивчення мовленнєвого розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку свідчать численні дослідження науковців (В. Бадер, Н. Гавриш, О. Качуровська, Ю. Коломієць, К. Крутій, І. Мартиненко, С. Миронова, Н. Пахомова, М. Пентилюк, Н. Савінова, І. Марченко, Л. Нечай, Т. Піроженко, М. Шеремет, С. Шаховська та ін.). Багатогранність проблеми діагностики та корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів з дисграфією розкрито у фундаментальних класичних і сучасних наукових працях (Н. Голуб, О. Гопіченко, О. Гриненко, Е. Данілавічюте, Л. Єфіменкова, Р. Левіна, О. Корнєв, Р. Лалаєва, Р. Левіна, О. Мастюкова, С. Мнухін, Д. Орлова, Л. Назарова, Н. Нікашина, Т. Пічугіна, О. Російська, І. Садовнікова, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тарасун, О. Токарева, М. Хватцев, Н. Чередніченко, Г. Чіркїна та ін.).

Аналіз літературних джерел свідчить про наявність клінічних досліджень, присвячених сучасним методам діагностики й подолання порушень письма в молодших школярів (О. Балашова, Н. Корсакова, Ю. Мікадзе). На думку цих вчених, письмо може бути несформованим або порушеним у різних ланках, що зумовлено різними зонами ураження мозку, а отже, мати різні методи його відновлення й формування. Своєрідність перебігу процесів письма в учнів з різною латеральною організацією розкрито в дослідженнях О. Іншакової, Л. Московічуте, Є. Сімерницької, А. Семенович. У сучасних дослідженнях засвідчена тенденція до збільшення кількості дітей з порушенням мовленнєвого розвитку. Зазначена проблема набуває особливої актуальності, зважаючи на тісний зв'язок мовленнєвого розвитку з особистісним та інтелектуальним (В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Конопляста, С. Миронова, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет).

Мета статті – розкрити теоретико-методичні основи (вчення О. Лурія про вищі психічні функції, культурно-історична теорія Л. Виготського, концепт логопедичної терапії В. Тищенка), які уможливають застосування логопедичного скринінгу в роботі з молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу. Логопедична діагностика є першим етапом системи корекційної роботи з молодшим школярам з дисграфією. Проте діагностують зазначену мовленнєву патологію вже тоді, коли

у дитини виявляються стійкі труднощі в навчанні [3; 5], тому вважаємо за необхідне розглянути цю проблему більш докладно.

Логокорекційну роботу слід розпочинати насамперед з виявлення дітей, що мають різні відхилення й порушення в психомовленнєвому розвитку, у популяції, зокрема в умовах закладу загальної середньої освіти. У логопедії для раннього виявлення схильності дитини до дисграфії використовують завдання, що оцінюють готовність до оволодіння аналізом звукового складу слова (Л. Спірова, М. Савченко, Є. Соботович, Н. Чередніченко). Цей метод дає доволі надійний прогноз, але тільки щодо тих порушень письма, походження яких безпосередньо пов'язано з несформованістю фонематичного аналізу. Проте для оцінки ризику виникнення багатьох форм дисграфії його прогностична цінність незначна.

На думку О. Корнєва, недоліком цього методу є те, що він ставить у нерівні умови дітей, які відвідували дошкільні дитячі заклади, і неорганізованих дітей (тих, кого виховували вдома) [4; 5]. Останні, не маючи змоги одержати необхідну підготовку щодо набуття відповідних навичок, яку надають у закладах дошкільної освіти, звісно, гірше виконують завдання й без достатніх підстав можуть бути зараховані до групи ризику. Саме тому під час діагностування не можна обмежуватись лише оцінюванням готовності дитини до оволодіння нею аналізом звукового складу слова.

Крім того, учений підкреслює, що відбір дітей у групи ризику з дисграфії здійснюється тільки логопедами й охоплює переважно тих дітей, які відвідують дошкільні заклади освіти [4; 5].

Зауважимо, що саме в групі компенсуючого типу (логопедичній групі) фахівці приділяють увагу формуванню навичок мовного аналізу і синтезу, розвитку дрібної моторики рук і графомоторних навичок. Логокорекційна робота спрямована на всебічний розвиток психіки дитини, її увагу, пам'ять, інтелект, емоційно-вольову сферу, тобто ті функції та якості, без яких неможлива повноцінна мовленнєва поведінка й мовленнєво-мисленнєва діяльність, а також перехід на новий якісний рівень мовного та інтелектуального розвитку – оволодіння писемним мовленням.

Специфіку готовності дитини до засвоєння грамоти становлять складні процеси, які формуються під час самого навчання письма. До асоціативного ряду, що містить слуховий, мовленнєво-руховий і зоровий образи слова, додаються графомоторні навички, тобто м'язово-суглобове сприйняття мовлення.

Отже, порушення письма у дітей – поширений мовленнєвий розлад, що має різноманітний і складний патогенез [5; 11]. Як переконуємось, процес письма – складна психічна діяльність, що містить у своїй структурі вербальні й невербальні компоненти психіки: увагу, пам'ять, зорове, слухове й просторове сприйняття, дрібну

моторику руки, предметні дії тощо. Через це письмо не можна пов'язувати лише з мовою або з процесами зорового сприйняття та моторики. Саме тому труднощі у формуванні навичок письма або їх порушення не завжди пов'язані з недорозвиненням удітей усного мовлення й мовних здібностей. Причини зазначених труднощів можуть критися в несформованості зорового сприйняття (О. Токарева, 1969; Т. Бетелева, 1983; J. Stein., J. Talcott., 1999; Von Karolyi, 2001), у розвитку моторики (О. Токарева, 1969; R. Nicolson., A. Fawcett, 1994; Т. Осипенко, 1996; R. Fulbright et. al., 1999), зорового сприйняття (О. Токарева, 1969; Т. Бетелева, 1983; J. Stein., J. Talcott., 1999; Von Karolyi, 2001), інтегративних функцій (зорово-просторових уявлень, слухо-моторних і зорово-моторних координацій) (А. Benton., 1984; С. Іваненко, 1988; Л. Цветкова, 1988; М. Безруких, 1994; 1995; М. Садовникова, 1995), у функціональній зрілості кори й регуляторних структур мозку (О. Лурія, 1969; С. Rahmany, 1990; М. Безруких, Р. Мачинська, Г. Сугрובה, 1999; Т. Ахутіна, 2001), а також у неспецифічних труднощах, пов'язаних зі станом здоров'я, функціональним напруженням, утомою, низькою, нестійкою працездатністю (М. Безруких, С. Єфимова, 1991; Л. Бережков., 1991; Т. Miles, 1991).

Слід також звернути увагу на те, що в процесі набуття початкових навичок письма учні стикаються з різноманітними труднощами, зумовленими індивідуальними особливостями їхнього розвитку. Багатьом дітям, з огляду на їхні індивідуальні психофізіологічні особливості, властиве недостатнє (порівняно з середньовіковим) або дисгармонійне формування окремих психічних функцій, які є важливими для процесу опанування письма. Індивідуальні відмінності дітей, особливості їхньої психічної зрілості та психічної активності мало враховують під час навчання учнів у початковій школі, наслідком чого можуть бути спочатку труднощі у формуванні письма, а згодом – поява стійкої дисграфії.

З огляду на це, профілактична робота з дисграфії не може обмежуватись колом дітей з порушенням мовлення. На думку науковців (О. Гопіченко, Е. Данілавічюте, Р. Лалаєва, О. Російська, І. Садовникова, Є. Соботович, В. Тарасун, Н. Чередніченко та ін.), обов'язковою умовою є визначення всіх можливих механізмів порушення письма, що спричиняють появу різних форм дисграфії.

Вчасне виявлення дітей молодшого шкільного віку, що потребують спеціальної допомоги, і визначення приблизного спектра психолого-педагогічних проблем їхнього розвитку є основними завданнями скринінг-діагностики (у перекладі з англійської скринінг означає «відбір, сортування»). Подібні методики дають змогу фахівцеві скоротити час діагностичної роботи, ідентифікують дітей з нетиповим розвитком для їх подальшого обстеження. У такий спосіб скринінгові методики спрямовуються на обстеження й виявлення дітей, яким

потрібна подальша, більш глибока діагностика (медична, психологічна, педагогічна). У логопедії скринінгову діагностику використовують для попереднього виявлення дітей з відхиленнями в розвитку мовлення. Така діагностика забезпечує вчасне розпізнавання мовленнєвих порушень у дітей.

Традиційними методами скринінгу завжди були спостереження, бесіда, проте одним із сучасних його методів є тестування [2; 4; 10]. Основне призначення таких тестів – попередній орієнтовний відбір без точної класифікації характеру та глибини мовленнєвих порушень, на основі якого здійснюють диференціальну діагностику, що встановлює відмінність певного порушення мовлення від інших, схожих за проявами.

Наголосимо, що на сьогодні скринінгових методик обмаль і використовують їх обмежено. Саме тому, на нашу думку, розробка скринінгової методики для визначення рівня розвитку базових передумов формування письма є нагальною, оскільки вона може стати необхідним діагностичним інструментарієм у роботі як логопедів, так і вчителів початкових класів.

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо скринінгову методику як стратегію організації логокорекційної роботи, спрямованої на визначення порушень або недорозвинення психомовленнєвого розвитку у дітей молодшого шкільного віку.

У шкільних навчальних закладах таку діагностику під час планових профілактичних оглядів дітей можуть здійснювати учителі-логопеди, використовуючи попередні дані, зібрані вчителями молодших класів у результаті їхніх спостережень за мовленням учнів. Скринінгова діагностика, що реалізується на основі взаємодії діяльності вчителя початкових класів і вчителя-логопеда, забезпечує в потрібний момент розпізнавання мовленнєвих порушень у дітей молодшого шкільного віку.

Вчасне виявлення причин неуспішності дітей з порушенням письма в початкових класах, чітке визначення диференційних ознак і механізмів порушень, відмінність їх від інших, неспецифічних помилок, надзвичайно важливі для розвитку особистості учня, для забезпечення його успішності й життєздатності в соціумі, а також для відповідної корекційної діяльності, розроблення цілісної системи роботи, спрямованої на виправлення цих порушень і запобігання шкільній дезадаптації загалом.

Теоретичною базою розроблення методики логопедичного скринінгу слугували: культурно-історична теорія Л. Виготського, заснована на тому, що всі внутрішні процеси є продуктом інтеріоризації, адже зароджуються в прямих соціальних контактах дитини з дорослими й згодом укорінюються в її свідомості, а також теорія О. Лурія про вищі психічні функції, що визначаються як складні саморегульовальні

рефлекси, соціальні за походженням, опосередковані за структурою і свідомі, довільні за способом здійснення.

Ідеї, висловлені О. Лурія (1969, 1973), були розвинені й конкретизовані в роботах Т. Ахутіної (1989) та Л. Цветкової (1988, 1997), що дають уявлення про письмо як цілісну, самоорганізовану функціональну систему, яка характеризується складною будовою, ієрархічною організацією, пластичністю, взаємозамінністю компонентів.

Логопедичний скринінг розроблено в контексті концепту логопедичної тераностики [9] як сучасної методології міждисциплінарних досліджень і нового напрямку діагностики та корекції мовленнєвих порушень.

Завдяки роботам В. Тищенка термін «тераностика» зазнав транстермінологізації і репрезентує новий підхід до проблем, пов'язаних з діагностуванням порушень мовленнєвого розвитку та їх корекцією [9, с. 5].

Розглядаючи можливості тераностики в логопедії, учений знайшов спільні точки дотику діагностичних і терапевтичних методик, що, своєю чергою, дає нам змогу поєднати їх у якісно нову методику – логопедичний скринінг, який застосовуватиметься водночас і для діагностики, і для корекційно-розвивальної роботи, що відповідає загальній ідеї тераностики.

На переконання В. Тищенка, така діагностична методика має комплексний характер, а отже, цілком відповідає стратегічним орієнтирам дослідження мовленнєвого розвитку молодших школярів з дисграфією, спрямованого на послідовне вивчення всіх компонентів мовлення як функціональної системи і різних складників мовленнєвої діяльності з урахуванням послідовності їх розвитку в онтогенезі, а також взаємозалежності й взаємозумовленості.

Отже, скринінгова методика дає змогу не лише визначити актуальний рівень сформованості процесу письма, характер труднощів формування навичок письма, місце порушення в загальній послідовній схемі розвитку, а й накреслити корекційний маршрут.

Методика логопедичного скринінгу спирається на важливі принципи логопедичної роботи: онтогенетичний, психолінгвістичний, нейропсихологічний і нейролінгвістичний.

Онтогенетичний принцип базується на врахуванні закономірностей становлення й розвитку писемно-мовленнєвої діяльності дитини в процесі онтогенезу. Писемне мовлення – найпізніша щодо філогенезу функція другої сигнальної системи, набута навичка, вироблена в процесі навчання на основі механізму тимчасових зв'язків (мовних, зорово-кінестетичних, рухово-кінестетичних). Спільна діяльність цих зв'язків забезпечує нормальний акт письма (О. Леонтьєв).

У процесі розроблення методики визначальним для нас є розуміння того, що письмо є складною формою мовленнєвої діяльності

й водночас видом графомоторної діяльності. Це багаторівневий процес, що вимагає спеціального попереднього навчання письма, уможливаючи при цьому його вивчення на початкових етапах формування.

На ранніх стадіях формування писемного мовлення його предметом є не стільки думка, що має бути висловлена, скільки технічні засоби написання літер, а потім слів (О. Лурія, О. Корнєв, Г. Мисаренко). На цих етапах відбувається формування рухових навичок письма. Дитина, що вчиться писати, оперує спочатку засобами зовнішнього висловлення думок, способами позначення літер і слів. На переконання О. Лурії, письмо можна вважати деякою «рецептивною сходинкою» в процесі появи писемного мовлення.

Використання онтогенетичного принципу, на думку В. Тищенка, допоможе виявляти порушення окремих компонентів мовленнєвої діяльності й психологічних механізмів мовлення на різних вікових етапах поступово, у міру їх формування [9]. У такий спосіб методика логопедичного скринінгу дасть змогу здійснити моніторинг розвитку окремих компонентів функціональної системи письма як початкового рецептивного ступеня в процесі оволодіння писемним мовленням дітьми молодшого шкільного віку й визначить проблемну точку, за якою подальший спонтанний розвиток стає складним або неможливим, а також окреслить напрям подальшої корекційно-розвивальної роботи.

Застосування психолінгвістичного принципу, що передбачає врахування психолінгвістичної структури писемного мовлення як діяльності, сприятиме з'ясуванню закономірностей формування писемного мовлення, його психологічних механізмів і складників у процесі нормального й порушеного онтогенезу. У цьому аспекті психолінгвістичний принцип, як зазначає В. Тищенко, пов'язаний з онтогенетичним. Учений наголошує, що діагностика з урахуванням психолінгвістичного принципу допоможе отримати більш диференційовані й точні результати, оскільки звертає увагу не лише на вияви вад зовнішнього мовлення, а й спрямовує фахівців на пошуки детермінант у самій структурі діяльності та її механізмах. У контексті розроблення методики логопедичного скринінгу це твердження є дуже важливим і доречним, оскільки сприяє подальшій корекційній роботі з молодшими школярами, що мають труднощі у формуванні письма або його порушення.

Усі лінгвістичні аспекти письма (як мовної системи й мовної здатності) реалізуються в акті письма, що являє собою навичку й вид графомоторної діяльності та, за твердженням Г. Мисаренко, складається з двох основних функціональних блоків: письма – процесу кодування мовлення, що звучить, у писемне з застосуванням правил граматики та правопису й власне писемного мовлення – процесу створення зв'язного висловлювання [7].

З поняттям «письмо» тісно пов'язані складні форми знакової діяльності, що дають змогу фіксувати (кодувати) мовлення, яке звучить, за допомогою системи графічних знаків.

Навичка письма, що, на думку О. Корнева, є психомоторним, а не мовним феноменом, пов'язана з усним мовленням і його закономірностями, проте має власну психологічну, сенсомоторну базу, що забезпечує реалізацію всіх писемних навичок (О. Корнев, О. Леонт'єв, Л. Цветкова).

У структурній організації письма вчені (Л. Виготський, 1935, 1960; О. Лурія, 1950; Л. Цветкова, 1988, 1997) умовно виділяють два основні взаємопов'язані рівні передумов формування цієї навички у дітей.

До першого рівня належить функціональна спроможність аналізаторних систем мозку, їх готовність до взаємодії в складному процесі сприйняття, співвідношення й перекодування сенсорної інформації з однієї модальності в іншу. Тому особливо важливим є вивчення сформованості у дитини зорового й слухового сприйняття, моторних функцій, повноцінної слухо-зорово-моторної координації (міжсенсорної взаємодії), що є нейрофізіологічною основою оволодіння письмом.

До другого рівня передумов належить психологічна готовність дитини до навчання, під якою розуміється сформованість психічних функцій і процесів. Для засвоєння письма та його реалізації потрібно задіяти такі необхідні для діяльності компоненти, як пам'ять, увагу й мислення, що забезпечують розумові дії аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення, абстрагування тощо. Крім того, письмо є свідомим довільним актом, саме тому важливими складниками процесу його формування є саморегуляція і контроль. Зважаючи на це, серед завдань скринінгу мають бути такі, що сприяють виявленню рівня сформованості у дитини психічних функцій, зокрема й функції саморегуляції, необхідних для набуття нею навичок письма.

На переконання Л. Цветкової, несформованість або порушення психологічних передумов формування навички письма може спричинити появу у дітей різних форм розладів письма або труднощі в його набутті [10].

Серед таких передумов виокремлюють: сформованість (або збереженість) усного мовлення, довільне володіння ним, здатність до аналітико-синтетичної мовленнєвої діяльності; сформованість (або збереженість) різних видів сприйняття, відчуттів і знань та їх взаємодію, а також просторового сприйняття й уявлень (зорово-просторового й слухо-просторового гнозису, соматопросторових відчуттів, знань і відчуттів схеми тіла, «правого» й «лівого»); сформованість рухової сфери – тонких рухів, предметних дій, тобто різних видів праксису руки, рухливості, перемикання, стійкості тощо; формування у дітей абстрактних способів діяльності, що стає можливим за поступового

переведення їх від дій з конкретними предметами до дій з абстракціями; сформованість загальної поведінки – регуляція, саморегуляція, контроль за діями, наміри, мотиви поведінки.

Нейропсихологічний і нейролінгвістичний принципи передбачають урахування динамічної локалізації вищих психічних функцій, локалізації органічного ураження центральної нервової системи (ЦНС), міжаналізаторної взаємодії, пластичності ЦНС тощо і створюють основу для розуміння процесів нейрокорекції та відновлення мовленнєвої функціональної системи. Оскільки зазначені принципи є спільними і для діагностичної, і для корекційної роботи, їх використання уможливило грамотну інтерпретацію результатів діагностичного обстеження й сприяє розробленню змісту й методики ефективної логокорекційної роботи.

У нейропсихології та логопедії письмо розглядають як ієрархічно організовану психічну діяльність, у якій виділяють різні операції (Т. Ахутіна, О. Логінова, О. Лурія, Л. Цветкова). Сенсомоторна база (комплекс функціональних передумов письма) є багаторівневою системою, що охоплює велику кількість когнітивних і мовленнєвих функцій. Досягаючи мінімального необхідного рівня зрілості, вони створюють оптимальні можливості для здійснення операцій звуко-буквеної символізації, графічного моделювання звукової структури слів і реалізації графомоторної програми.

На думку Т. Візель, символічному позначенню звуків мовлення (фонем) дитина вчиться поступово і засадничу роль у цьому процесі грають казкові образи, що слугують своєрідним містком від іконічного мислення до неіконічного [1, с. 30]. Отже, символічні знаки дитина засвоює пізніше за реалістичні. Саме тому дитині, позбавленій у дитинстві казок, важко засвоїти літери. З огляду на це, у розробленому нами логопедичному скринінгу передбачено виконання дітьми інформативних завдань.

Ми поділяємо думку В. Тищенка стосовно доцільності використання методик логопедичної тераностики, які характеризуються універсальністю, гнучкістю й дають змогу отримати більш точну й повну інформацію [9, с. 10], і вважаємо, що логопедичний скринінг сприяє не лише діагностуванню, а й корекції порушень, пов'язаних з набуттям дітьми навичок письма.

Зауважимо, що розроблювані скринінгові методики мають відповідати певним загальноприйнятим вимогам. Їх основне завдання – виявляти під час масових обстежень дітей «групи ризику», у яких спостерігаються можливі виникнення того чи того розладу. З огляду на це, кожна подібна методика повинна мати певну діагностичну спрямованість (допомагати визначати те чи те захворювання або групу захворювань, об'єднаних схожими механізмами виникнення чи схожою симптоматикою). Такі методики мають бути простими у використанні,

з мінімальними часовими витратами, необхідними для дослідження. Для надійності та єдності висновків метод оцінки й одержання остаточного висновку повинні бути чітко формалізовані за значенням порогових показників результату, що відділяють норму від патології.

Для виконання завдань діагностики та корекції методика логопедичного скринінгу має відповідати критеріям, що сформульовані автором концепту логопедичної терапії В. Тищенком [9].

Перший критерій – це репрезентація функції, що діагностується й коригується в динаміці. Це дає змогу використовувати логопедичний скринінг на різних етапах сформованості та розвитку такої функції, як письмо (перед початком шкільного навчання, упродовж навчання в першому класі та впродовж усього терміну навчання в початковій школі), для моніторингу мовленнєвого розвитку молодших школярів з труднощами формування й порушенням навичок письма, а за потреби – для подальшої корекційної роботи й запобігання вторинним відхиленням.

Іншим критерієм методики логопедичного скринінгу, що ґрунтується на її чіткій і виваженій логістиці, є надійний механізм інтерпретації отриманих результатів. Цей критерій дає змогу використовувати означену методику логопедам і вчителям початкових класів і полегшує у такий спосіб їм роботу. Надалі планується цілком або частково автоматизувати аналіз результатів діагностичної та корекційної роботи засобами ІТ-технологій.

І нарешті, у методиці логопедичного скринінгу чітко прописані норми щодо обладнання й мовного матеріалу, який добирається відповідно до вікових і програмових вимог (окремо для дітей старшого дошкільного віку й для молодших школярів). Важливим також є і факт наявності в методиці варіативної частини (конструктор завдань), що дає змогу фахівцю складати завдання самостійно, відповідно до мети обстеження, а найголовніше – індивідуальних можливостей дитини з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Саме це дасть змогу використовувати логопедичний скринінг максимально коректно в різних умовах і на різних етапах формування функціональної системи письма.

Важливим критерієм методики логопедичного скринінгу є алгоритмізація, що робить процедуру його проведення максимально чіткою і точною. У процесі створення власної методики ми спирались на алгоритм проведення скринінгу, розроблений О. Єкжановою [2].

В основу розробки методики логопедичного скринінгу покладено напрацювання О. Єкжанової [2], О. Корневої [4; 5], О. Лурії [6], Л. Цветкової [10], В. Тищенко [8], Н. Чередніченко [12].

Методика логопедичного скринінгу, запропонована нами, складається з двох блоків завдань. Зміст першого блоку становить система завдань, що передбачає визначення стану сформованості фонематичних процесів, звукового та звуко-буквеного аналізу і синтезу,

звуко-буквених асоціацій та графічних образів слів. Зміст другого блоку формують завдання, спрямовані на дослідження розвитку процесів саморегуляції і самоконтролю, зорово-моторної і слухо-моторної координації, іконічного мислення, сформованості графомоторних навичок і просторової орієнтації.

Таким чином, логопедичний скринінг дає змогу педагогові отримати достатньо повне уявлення про недосконалість або порушення базових передумов формування письма, спрогнозувати можливі труднощі у формуванні навички письма або її порушення, з'ясувати проблемні фактори, що зумовлюють ці порушення, а також визначити уміння дитини самостійно аналізувати зразок і діяти за ним, здійснювати самоконтроль у процесі перцептивно-моторної діяльності, завершувати розпочату справу, вчасно припиняти виконання дії, переключатися на виконання іншого завдання тощо.

Висновки. Отже, для застосування логопедичного скринінгу логопедові та вчителю початкових класів необхідно бачити труднощі, які виникають у процесі набуття початкових навичок письма, розбиратися в них і з'ясувати можливі механізми порушень письма, знати основні теорії (Л. Виготського, О. Лурія) та розуміти принципи (онтогенетичний, психолінгвістичний, нейропсихологічний), на яких ґрунтується методика логопедичного скринінгу. Його використання допоможе логопеду та вчителю початкових класів отримати достатньо повне уявлення про стан і рівень розвитку базових передумов формування письма, зібрати дані про розвиток зорово-моторної та слухо-моторної координації, про сформованість фонематичних процесів, графомоторних навичок, розвиток іконічного мислення, процесів саморегуляції та самооцінки дітей, а також визначити стан працездатності, стомлюваності та інших психофізіологічних складників їхньої психічної діяльності.

Бібліографія

1. **Визель Т. Г.** (2016) Основы нейропсихологии : учебник для студентов вузов. Москва, 264.
2. **Екжанова Е. А.** (2007) Методика и технология психолого-педагогической работы на основе использования диагностико-прогностического скрининга : науч.-метод. пособие. Санкт-Петербург: КАРО. 79.
3. **Журавльова Л. С.** (2018) Комплексний аналіз порушень письма у дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогіка.* Мелітополь, 1 (20), 78–73.
4. **Корнев А. Н.** (1996) Вопросы лечебной педагогики и профилактики дислексии и дисграфии. *Обучение и воспитание детей «группы риска» : хрестоматия; учеб. пособие. / сост. : В. М. Астапов, Ю. В. Микадзе.* Москва: Просвещение, 182–216.
5. **Корнев А. Н.** (1986) Нарушения чтения и письма у детей (диагностика, коррекция, предупреждение). Москва: Просвещение, 63.
6. **Лурія А. Р.** (2002) Письмо и речь: нейролингвистические исследования. Москва: Академия, 344.
7. **Мисаренко Г. Г.** (2004)

Технология коррекции письма : развитие графо-моторных навыков. *Логопедия*. № 1–2, 4–15. 8. **Тищенко В. В.** (2007) Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Вип. 4, 3–18. 9. **Тищенко В. В.** (2016) Логопедична терапія : концепт нового напрямку діагностики та корекції. *Актуальні питання корекційної освіти*. № 7, 5. 10. **Цветкова Л. С.** (2005) Нейропсихология счёта, письма и чтения: нарушение и восстановление : учеб. пособие. 3-е изд., испр. и доп. Москва: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 360. 11. **Чередніченко Н. В.** (2007) Психолінгвістичні та психолого-педагогічні передумови формування навички письма. *Теорія і практика сучасної логопедії*: зб. наук. праць. К.: Актуальна освіта, Вип. 16. 323. 12. **Чередніченко Н. В.** (2016) Формування фонетико-графічної грамотності у молодших школярів із порушенням мовленнєвого розвитку в умовах корекційного навчання : навч.-метод. посібник. Київ: ДІА., 212

References

1. **Vizel T. G.** (2016) *Osnovy neyropsihologii : uchebnik dlya studentov vuzov*. Moskva, 264. [in Russian]. 2. **Ekzhanova, E.A.** (2007). Methods and techniques of psychological and pedagogical work on the basis of the diagnostic and prognostic screening use. *Scientific-methodological aids for teachers*, 79. Saint-Petersburg. [in Ukrainian]. 3. **Zhuravleva, L.S.** (2018). Comprehensive analysis of primary school children's writing disorders. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Issue "Pedagogy"*, 78-73. [in Ukrainian]. 4. **Kornev, A.N.** (1996). The issues of therapeutic pedagogy and prevention of dyslexia and dysgraphia. *Teaching and upbringing "risk group" children. Compilation. Training Manual*, 182-216. Moscow. [in Russian]. 5. **Kornev, A.N.** (1986). Children's reading and writing disorders (diagnostics, correction, prevention), 63. Moscow. [in Russian]. 6. **Luria, A.R.** (2002). Writing and speech: neurolinguistic studies, 344. Moscow. [in Russian]. 7. **Misarenko G. G.** (2004) Tehnologiya korektsii pisma : razvitie grafo-motornyih navyikov. *Logopediya*. 1-2, 4-15 [in Russian]. 8. **Tyshchenko V. V.** (2007) Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Вип. 4, 3–18. [in Ukrainian]. 9. **Tyshchenko V. V.** (2016) Логопедична терапія : концепт нового напрямку діагностики та корекції. *Актуальні питання корекційної освіти*. Volume 7, 5. [in Ukrainian]. 10. **Tsvetkova, L.S.** (2005). Neuropsychology of the numeric skills, writing and reading: disorders and correction. *Training Manual*, 360. Moscow, Voronezh. [in Russian]. 11. **Cherednichenko, N.V.** (2007). Psycholinguistic and psychological-pedagogical prerequisites for the writing skills development. *Theory and practice of modern speech therapy*, Volume 16, 323. [in Ukrainian]. 12. **Cherednichenko N. V.** (2016) Formuvannya fonetyko-hrafichnoi hramotnosti u molodshykh shkoliariv iz porushenniam movlennievoho rozvytku v umovakh korektsiinoho navchannia : navch.-metod. posibnyk. Kyiv: DIA, 212 . [in Ukrainian].

Received 05.03.2019

Accepted 05.04.2019